

С.В.Віднянський (Київ)

ДО ЮВІЛЕЮ ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА
ІРИНИ МИКОЛАЇВНИ МЕЛЬНИКОВОЇ

В Україні й поза її межами добре відомі ім'я та творчий доробок доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата премії Президії АН України ім. Д.Мануїльського, кавалера трьох орденів та інших державних відзнак Ірини Миколаївни Мельникової, яка нещодавно відзначила свій славний ювілей. І справа не у високих нагородах, званнях і відзнаках, адже вони є лише своєрідним еквівалентом того, що зроблено вченим на ниві історичної науки. Ірина Миколаївна належить до тієї категорії українських вчених, які своєю доволі глибокою сумлінною й подвижницькою працею заслужили щиро любов серед колег-істориків і численних учнів та повагу серед наукового загалу і громадськості. Душевність і доброта, справжня інтелігентність і високі моральні чесноти вдало поєднуються у цій прекрасній людині з раціональністю творчого мислення. І.М.Мельникова, без сумніву, є особистістю, глибоко зануреною у свою роботу й повністю відданою науці, і водночас – це вимогливий учитель і керівник найвищого ґатунку, яка ніколи не знає втоми й наполеглива у всіх своїх устремліннях.

Як кожний справжній вчений І.М.Мельникова пройшла тривалий і складний шлях свого професійного зростання. Її біографія є відображенням суперечливої та багатогранної історії СРСР і України ХХ століття. Адже на формування поглядів майбутнього вченого не могли не справити вплив історичні події та суспільно-політичні умови буремного минулого століття. Становлення молодого історика припало на воєнні і перші повоєнні роки, на період культу особи Сталіна і його розвінчання, а активна творча діяльність – на «хрущовську відлигу», «брежньєвський застій» і «горбачовську перебудову».

І.М.Мельникова народилася 24 жовтня 1918 р. в м. Мена, що на Чернігівщині. У 1940 р. з відзнакою закінчила історичний факультет Київського державного університету. Тоді ж успішно склала іспити до аспірантури на кафедрі історії України істфаку КДУ.

Утім війна перервала творчі плани й задуми, змусила разом із сім'єю евакуюватися до Чимкента (Казахстан). Там, у Південно-Казахстанському вчительському інституті в 1941–1942 рр. Ірина Миколаївна працювала старшим викладачем історії СРСР. У 1942–1944 рр. вона продовжила навчання в аспірантурі об'єднаного Українського державного університету у м. Жил-Орда, а в 1945–р. – у Київському державному університеті. У 1946 р. на вченій раді істфаку КДУ І.М.Мельникова з успіхом захистила кандидатську дисертацію «Політика російського уряду щодо України в 1725–1740 рр.», виявивши при цьому вміння глибоко аналізувати документальний матеріал, надзвичайну працездатність і потяг до знань. Науковим керівником дисертації був відомий професор КДУ А.О.Введенський, а для опонування дисертації з Москви до Києва спеціально приїжджав майбутній наставник Ірини Миколаївни – академік В.І.Пічета, який і запросив її на роботу до столиці. До речі, і сьогодні Ірина Миколаївна з величезною повагою розповідає про свого вчителя, із захопленням, зокрема, згадує про так звані «пічетники» – щоп'ятничні зустрічі аспірантів і молодих вчених у академіка В.І.Пічета вдома, де за святковою чаю обговорювалися результати наукових пошуків молодих істориків.

У 1947–1959 рр. Ірина Миколаївна працювала старшим науковим співробітником в Інституті слов'янознавства АН СРСР у Москві, була першим ученим секретарем в історії цієї установи, саме в той час, коли директором інституту був академік Б.Д.Греков. Роки творчої праці в Інституті слов'янознавства були для Ірини Миколаївни одними з найщасливіших і плідних. Саме тоді у коло своїх наукових інтересів вона включила Закарпатську Україну, підготувала серію глибоких аналітичних статей з історії останньої періоду революції 1848–1849 рр., національно-визвольної боротьби українців краю у 1919–1924 рр. тощо. Фактично, вона першою із радянських науковців узялася за вивчення історії цього українського краю, приєднаного до СРСР лише у 1945 р.

Від 1950-х рр. талановита вчена розпочала поглиблене дослідження історії Чехословаччини 1920–1930-х рр., зокрема становище й розвиток Закарпатської України в її складі. Унаслідок копіткої праці нею було підготовлено три розділи до фундаментальної праці «Історія Чехословаччини» (т.3), де вона вперше узагальнила основні події розвитку Закарпаття у складі ЧСР. Її подальші творчі розвідки з теми були опубліковані в «Учених записках Інститута славянознавства», в інших історичних журналах, а також у празькому та брatisлавському наукових часописах.

У 1957 р. І.М.Мельникова перейшла на роботу до Інституту історії АН УРСР, продовжуючи до 1959 р. працювати за сумісництвом в Інституті слов'янознавства АН СРСР. Відтоді й до цього часу творча та громадська діяльність Ірини Миколаївни тісно пов'язана з цією провідною історичною установою в Україні, де вона працювала старшим науковим співробітником, завідуючою відділом, а з 1988 р. – головним науковим співробітником. І всі ці роки вона постійний член вченої ради інституту, член редколегії «Українського історичного журналу».

У 1962 р. І.М.Мельникова на вченій раді Відділення суспільних наук АН УРСР успішно захистила докторську дисертацію на тему «Класова боротьба у Чехословаччині у період тимчасової часткової стабілізації капіталізму (1924–1929 рр.)», матеріали якої стали основою фундаментальної монографії «Класова боротьба у Чехословаччині у 1924–1929 рр.» (обсяг 20 др. арк.). Спираючись

на численні архівні джерела, у тому числі й зарубіжні, вона ретельно дослідила внутрішню та зовнішню політику Чехословаччини, спробувала, зокрема, пояснити, чому домюнхенська ЧСР однією з останніх країн Європи визнала СРСР (1934 р.), дала розгорнуту характеристику численним політичним партіям того часу тощо. Чимало з порушених нею питань є актуальними і нині.

Будучи принципово й об'єктивно вченою з широким науковим світоглядом, здібним організатором історичної науки Ірина Миколаївна цілком закономірно протягом 23 років – з 1965 по 1988 рр. – очолювала відділ історії зарубіжних країн та міжнародних зв'язків України, який і досі, після значних кадрових змін і неодноразових перейменувань (нині – відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин) намагається конкурувати на рівних зі значно більшими за кількістю співробітників, фаворними підрозділами з вітчизняної історії і займати гідне місце, бути потрібним і корисним у структурі Інституту історії України НАНУ. І у цій складній роботі завжди стають у пригоді традиції відділу, величезний досвід керівництва ним Іриною Миколаївною, її слушні поради й підтримка. А про ефективність цієї праці свідчать не лише значна наукова продукція відділу, але й той факт, що за роки незалежності України у відділі було підготовлено й успішно захищено 20 дисертацій (9 докторських і 11 кандидатських).

Під керівництвом І.М.Мельникової велася комплексна науково-теоретична розробка важливих напрямів вітчизняної та загальної історіографії – історії зарубіжних країн, зв'язків і співробітництва УРСР та країн Центральної й Південно-Східної Європи, зовнішньополітичної діяльності України. Незважаючи на політичну й ідеологічну заангажованість історичної науки, яка базувалась в ті часи на принципах марксистсько-ленінської методології та класовому підході до вивчення й оцінки історичних явищ і подій, дослідницька робота вчених відділу, в якому починали свій творчий шлях такі відомі історики, як чл.-кор. П.С.Сохань, доктори історичних наук І.М.Кулинич, І.А.Петерс, П.М.Калениченко, І.Ф.Євсєєв, М.М.Варварцев та інші, давала певні наукові здобутки. Зокрема, саме у відділі з середини 1960-х рр. уперше у СРСР на прикладі України розпочалося всебічне вивчення місця і внеску окремої союзної республіки у здійснення радянської зовнішньої політики, розвиток міжнародних зв'язків СРСР із країнами Центрально-Східної Європи, а також ролі масових громадських організацій, адміністративно-територіальних громад прикордонних областей України в розвитку співробітництва із зарубіжними країнами. Ірині Миколаївні вдалося фактично створити в Україні школу фахівців з історії та міжнародних відносин країн Центральної й Південно-Східної Європи. Під її керівництвом підготовлено понад 30 кандидатських праць. Вона була опонентом, консультантом і щирим порадиником для багатьох докторантів, написала десятки кваліфікованих відгуків на наукові дослідження.

За плідну роботу з підготовки кадрів у галузі загальної історії в 1967 р. І.М.Мельникової було присуджено звання професора, а у 1973 р. її, як талановитого вченого й здібного організатора науки, обрано членом-кореспондентом Академії наук УРСР.

Ірина Миколаївна Мельникова – авторитетна, визнана вчена з проблем історії зарубіжних країн та міжнародних відносин України. Цій проблематиці присвячено близько 200 її наукових праць. Серед них понад 30 монографій і колективних видань, де вона була автором розділів, статей, нарисів, а також головним, відповідальним редактором або членом редколегії. Під її керівництвом у відділі створювалися колективні, індивідуальні монографії, у тому числі із залученням істориків із вузів Києва, Ужгорода, Чернівців, Луцька тощо.

Слід зазначити, що науково-організаційний талант І.М.Мельникової був спрямований на зміцнення позицій учених-істориків України на міжнародній арені. Від 1970-х і до початку 1990-х рр. вона – заступник голови Комісії істориків СРСР і Чехословаччини, виступає на її засіданнях із науковими доповідями. Ірина Миколаївна неодноразово представляла істориків України на багатьох наукових форумах, зокрема на VII, VIII, IX і X міжнародних з'їздах славистів.

Багато уваги І.М.Мельникова приділяла розвитку міжнародних наукових зв'язків ще з кінця 1940-х рр., коли розпочалася співпраця науковців Інституту історії України та академічних установ Польщі й Чехословаччини. За її ініціативою і участю у 1970–1980-х рр. на основі двосторонніх договорів, а потім багатостороннього співробітництва між Інститутом історії України та науковими закладами історичного профілю академії наук Болгарії, Польщі, Чехословаччини, інших країн здійснювалися творчі контакти, видавалися спільні наукові праці.

Із 1967 р. і до кінця 1980-х рр. І.М.Мельникова очолювала Наукову координаційну раду АН УРСР з питань історії європейських соціалістичних країн, створену на базі керованого нею відділу, і плідно співпрацювала з істориками академічних наукових установ та вузів республіки. Наприклад, на виїзних пленарних засіданнях ради, що проводилися на базі Ужгородського, Львівського, Чернівецького університетів, колективно обговорювалися проблеми вивчення актуальних питань всесвітньої історії і міжнародних відносин.

І.М.Мельникова багато років була автором, членом редколегії й відповідальною за випуск щорічного збірника інституту – «Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн», який на той час був чи не єдиним в Україні періодичним науковим виданням із всесвітньої історії (вийшло 14 випусків), а з 1991 р. вона є одним із засновників і членом редколегії міжвідомчого збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», останній, 17-й, випуск якого саме присвячений славному ювілею вченої.

Багато енергії та знань Ірина Миколаївна віддавала громадській діяльності, особливо в таких галузях суспільного життя, як міжнародні й міжнародні відносини, розвиток дружніх зв'язків і співробітництва України та зарубіжних держав. Вона була членом правління товариства «Знання» України, головою Науково-методичної ради з пропаганди історичних знань. З її ініціативи, наприклад, в областях України проводилися «Дні науки». Понад двадцять років вчена працювала заступником голови правління Українського товариства дружби з Чехословаччиною.

1990-ті рр. – новий творчий етап у житті члена-кореспондента НАН України І.М.Мельникової, коли свій багатий науковий потенціал вона спрямувала на дослідження найактуальніших питань міжнародних зв'язків України, становлення й розбудови незалежної української держави. Зокрема, у 2001 р. до 10-річчя незалежності України під науковим керівництвом Ірини Миколаївни виходить оригінальна праця – анотована історична хроніка «Україна і Європа (1990–2000 рр.)» (у 2 ч.), в якій подано системно-інформаційний аналіз процесу становлення й розвитку міжнародних відносин України з країнами Центральної та Південно-Східної Європи (ч.І) і державами-членами Європейського Союзу (ч.ІІ).

Тобто, практично на всіх етапах свого довгого й плідного творчого життя Ірина Миколаївна залишалася вірною головній темі – вивченню і пропаганді досвіду співжиття й дружби народів. Саме у проповіді дружби народів, толерантності у взаємовідносинах між різними націями, малими і великими, полягає суть європейської ідеї – ідеї розбудови єдиної демократичної Європи, яка реалізується сьогодні на наших очах.

Плідна й багатогранна наукова та громадська діяльність Ірини Миколаївни одержали високу оцінку. Її нагороджено орденами Трудового червоного прапора (1967 р.), Дружби народів (1978 р.), Жовтневої революції (1986 р.), а також почесною грамотою і грамотою президії АН України. За внесок у співробітництво істориків України й Чехословаччини, зміцнення дружби між українським та чеським і словацьким народами вчену відзначено золотою медаллю ім. Я.Пуркіне Бренського університету, медаллю ім. З.Неєдли, медаллю ім. Л.Штура Словацької АН. Її нагороджено також почесним знаком Всесоюзного товариства «Знання» «За активну роботу», знаком Міністерства освіти «Відмінник освіти України», почесним знаком Союзу радянських товариств дружби «За внесок у справу дружби», почесним знаком I ступеню Союзу чехословацько-радянської дружби. У 2002 р. І.М.Мельникової указом Президента України присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки і техніки України.

Сповнену і сьогодні нових творчих задумів, постійно зацікавлену роботою рідного відділу й інституту, готову завжди підтримати своїх учнів і молодших колег щиро, від усього серця вітаємо Ірину Миколаївну Мельникову з ювілеєм, зичимо їй міцного здоров'я, благополуччя та нових досягнень у науковій діяльності. Ми всі, її колеги і учні, щиро любимо Ірину Миколаївну – глибокого вченого, справжнього інтелігента й чудового вчителя, людину, яка сама є історією історичної науки і тому завжди дуже точно відчуває найголовніше, яка любить життя, яка, нарешті, вміє єднати людей, своїх колег, учнів, друзів. У щойно виданому збірнику наукових праць на пошану нашого ювіляра про це сказано так: «Любимо і просто так, і тому що вона цікава. Вона завжди змістовна. Ірина Миколаївна міцно тримає у своїх руках «минуле майбутнє». Вона оберігає оптимістичний образ майбутнього, котре неодмінно має бути кращим. Вона вірить у людський талант. І вона ніколи не зупиняється сама. Бо добре розуміє, що рух – то є життя духу».

НОВІ КНИГИ

Антонюк З.

Рефлексії ідентичності. – К.; Х.: Дух і літера, 2007. – 272 с.

Бабак О.І., Даниленко В.М., Плекан Ю.В.

Прага – Харків – Соловки: Архівно-слідча справа академіка Степана Рудницького. – К.: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 2007. – 260 с.

Балушок В.

Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етніонімія / Відп. ред. Г.Скрипник. – Біла Церква: Вид. О.В.Пшонківський, 2008. – 304 с.

Батурин: історія в пам'ятках: Путівник Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2008. – 112 с.

Бобровський А.С., Нікольський В.М.

Соціальна політика радянської держави та її реалізація в Донбасі у 1943 – середині 1960-х років: Монографія. – Донецьк: Норд-Пресс, 2008. – 245 с.

Борисенко В.

Свіча пам'яті. Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках. – К.: Стилюс, 2007. – 288 с.

Бофони: грошові документи ОУН і УПА / Авт.-упоряд. О.О.Клименко; відп. ред. В.М.Даниленко. – К.: УБС НБУ, 2008. – 192 с.

Бут О.М., Бондаренко В.С., Нікітенко К.В.

Недержавний сектор промисловості України в умовах нової економічної політики (1921–1928 рр.): Монографія. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – 355 с.